

İran Bankacılık Sistemi, INSTEX ve NIMA Raporu

Not: Bu nottaki bilgilerin, yürürlükteki İran'a yönelik yaptırımlar gözönüne alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

1. Tarihçe ve Mevcut Durum

İran'ın bankacılık sektörünün geçmişi bir asır öncesine kadar gitmekte olup, modern bankacılık sistemi İran'a yabancılar tarafından getirilmiş, 1920'li yıllarda yabancılar sektöre tamamen hakim olmaya başlamıştır. İran Merkez Bankası (İMB) faaliyetine 1960 yılında başlamasının ardından yabancıların bankacılık sistemindeki payının en fazla %35 ile sınırlandırılması kararlaştırılmıştır.

İran'da Devrim öncesi finansal sektör kamu ve özel bankaların sıkı bir şekilde devlet tarafından denetim altında tutulduğu, faizlerin devlet baskısıyla düşük tutularak altyapı projelerine aktarıldığı bir yapıda oluşmuştur. Şah rejimi tarafından banka kredileri Şah'ın önemli gördüğü projelere aktarılmıştır. Devrimin ertesinde ise ülkedeki tüm bankacılık sektörü millileştirilmiş, faizler baskı altına alınmış ve hükümet tarafından belirlenmeye başlanmıştır. Bu durumun ülkenin finansal sisteminin gelişimini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Zaman içinde finansal sistemde bazı açılımlar yapılmış olsa bile reformların hızının istenen seviyenin çok uzağında kaldığı ve finans sektöründe İran'ın birçok yapısal sorununun olmaya devam ettiği ifade edilmektedir.

Ülkede halen 30 banka ve 5 kredi kurumu vardır. Bankalar ülkedeki şirketler için ana kredi kaynağıdır. Bankacılık sektörünün Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payı %2,5'tir. Ülkede uygulanan kiralama bedeli oranı en fazla %20 olarak belirlenmiştir. İran, bankacılık hizmetlerinin penetrasyonunda ise Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesinde ikinci sıradadır. İMB verilerine göre, İranlıların %74'ünün banka hesabı bulunmaktadır. Ülkede borsaya kote edilen banka sayısı 20'dir. Hükümetin online bankacılık hizmetlerinin yaygınlaşmasına ilişkin kararlı tutumu neticesinde ülke içindeki online hizmetlerin uluslararası standartların üstünde olduğu belirtilmektedir. Ülkedeki bankacılık işlemlerinin sayısının 2015 yılında 5,06 milyar adet olarak gerçekleştiği açıklanmıştır.

İran'ın finans ve bankacılık alanındaki uygulamalarında Şii Hukuku ekolü uygulanmaktadır. İran'da İslami finansın başlangıcı, dünyanın diğer yerlerindeki gibi talep yönlü olmak yerine emir komuta zinciri içerisinde gerçekleşmiştir. Devrimi izleyen süreçte, Haziran 1979'da tüm İran banka ve sigorta sistemi millileştirilmiş, dört ay sonra 36 banka ve 16 tasarruf kuruluşundan oluşan sistem, zorunlu birleşme işlemine tabi tutularak dokuz farklı banka altında toplanmıştır. Devrimin ardından 1983 yılında çıkarılan Faizsiz Bankacılık Kanunuyla İslami Bankacılık sistemi hayata geçirilmiştir. Kanun, İslami içtihatla uyumlu faizsiz borç vermeyi düzenlemekte ve yabancı dövizler dahil her türlü borç verme işlemi kapsamaktadır.

Dahası İran Anayasası'nın 44'üncü maddesindeki kısıtlayıcı hükümler nedeniyle İran'da özel sektöre ait banka uzun süre kurulamamıştır. Bankacılık sektöründeki kısmi liberalleşme 2001 yılında başlamıştır.

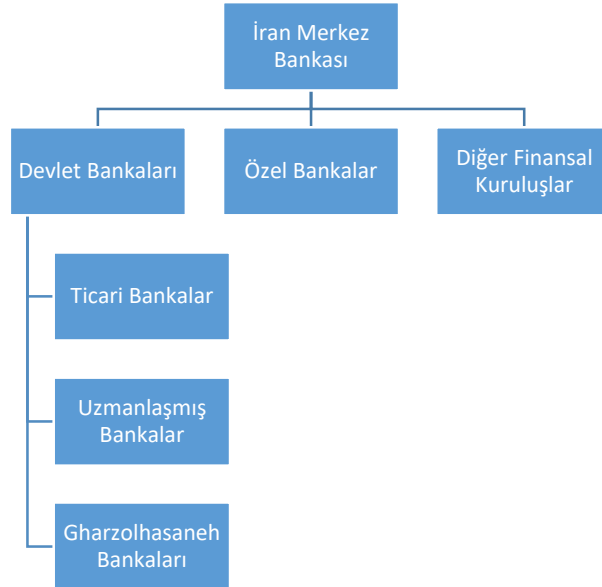
Günümüzde İran'ın bankacılık sisteminin teorik olarak tamamen şeriatla uyumlu olduğu, bu haliyle dünyada Sudan ile birlikte %100 şeriatla uyumlu olan iki ülkeden birinin İran olduğu, uygulamada ise konvansiyonel bankacılığa benzer şekilde çalışıldığı bilinmektedir. İslami bankacılık uygulaması İran'da varlıklara ve zarara ortak olmayı içermekte ve sabit bir geliri garanti altına almaktadır. İran'daki İslami Bankacılık uygulamalarının toplam varlığının dünya toplam İslami bankacılık uygulamaları içindeki toplam varlığın %40'ını oluşturduğu ifade edilmektedir.

Bankacılık sisteminde düzenleyici rolü olan İMB tarafından kredi tahsis rehberleri, kredi faiz tavanları gibi rehberler yayınlsa da, bankaların kredi faiz tavanlarına uymadıkları görülmektedir. İslami bankacılığın tam haliyle uygulanmaya çalışılmasının da İMB'nin para politikalarını yönetirken seçeneklerini sınırlandırdığı bağımsız uzmanlarca ifade edilmektedir.

İran bankacılık sistemindeki önde gelen paydaşlara bakıldığında ise, İMB, Planlama ve Yönetim Örgütü, Bankacılık ve Finans Araştırma Örgütü, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Tahran Borsası, Kredi Kooperatifleri ve Bilgi-İşlem Şirketlerinin olduğu görülmektedir. Bankalar, kredi kuruluşları, kiralama şirketleri ve fonlar ise sistemde yer alan işletmelerdir.

İran'daki bankacılık sisteminin yapısı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 1. İran'daki Bankacılık Sisteminin Yapısı

2. İran Merkez Bankası (Bank Markazi-ye Jomhuri-ye Islami-ye Iran)

İMB 1960 yılında kurulmuş olup, ülkedeki para ve kredi politikalarının genel ekonomiyle uyum içinde çalışmasından sorumludur. İMB'nin görevleri ilgili mevzuatında aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

- Piyasadaki para arzının yönetimi,
- Tüm banka ve kredi kurumlarının mevzuata uygun şekilde kurulmasını ve denetlenmesini sağlamak,
- Döviz işlemlerine ilişkin mevzuatın oluşturulması, döviz ödemeleri hususunda garantilerin sağlanması, döviz ticaretinin denetlenmesi,
- Altın işlemleri için mevzuatın oluşturulması ve denetlenmesi, İran Riyali'nin ülkeden çıkışının ve ülkeye girişinin denetimi,
- Devlete bağlı tüm kurum ve kuruluşların hesaplarının tutulması, bu kurum ve kuruluşların bankacılık işlemlerinin ülke içinde ve dışında denetimini yapmak ve denetlemek,
- İran ile IMF arasındaki tüm işlemlerin yapılması,
- İran ile diğer devletler arasındaki tüm parasal işlemler için onay ve işlemlerin yapılması,
- Devlete bağlı tüm kurumlara kredi sağlanması ve devlet borçlanması için taahhüt verilmesi,
- Altın ve gümüşün alım ve satımının yapılması,
- İran Devleti ve bağlı kuruluşlarının yurtdışında hesap açabilmesi.

Görülebileceği üzere, İMB'nin para politikaları ve belirli durumlarda reel ekonomi üzerindeki yetkileri oldukça kapsamlıdır.

İMB'nin internet sitesinde bankanın dört ana hedefi aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

- Ulusal paranın değerini korumak,
- Ödemeler dengesini sağlamak,
- Ticari işlemlere aracılık etmek,
- Ülkenin büyüme potansiyelini geliştirmek.

Bununla birlikte, İMB'nin gelişmiş ülkelerde olduğu gibi bağımsız bir para politikası tasarlayabilme gücü olmadığı, İMB'nin açık piyasa işlemleri yapmasının geleneksel olarak önemli oranda hükümet tarafından kısıtlandığı, hükümetin istediği zaman İMB'ye para basması konusunda baskı yapabildiği görülmektedir. Bu yönüyle İMB, hükümetin tam kontrolü altında faaliyet göstermektedir. Hükümet ayrıca, İran Meclisi'nin de onayıyla katılım bonoları adı verilen bonoların basılması için de İMB'ye talimat verebilmektedir. Geçtiğimiz dönemlerde, İMB'nin bağımsız olması konuları kapsamlıca tartışılmasına rağmen, hükümet ve Anayasayı Koruyucular Konseyi arasındaki anlaşmazlıklar neticesinde bu husus gerçekleştirilememiştir.

İMB'nin dış ticaret işlemleri içindeki rolü oldukça önemlidir. Uluslararası finansal sistemden önemli ölçüde yalıtılmış bulunan İran finansal sisteminde bankalar ve

yetkilendirilmiş sarraflar aracılığıyla önemli büyüklükte dış ticaret işlemlerine aracılık edilebilmektedir. İMB, sarraflara ruhsat veren yetkili kurumdur. Halen ülkede 426 adet sarraf faaliyet göstermektedir. Sarraflar iki türlü ruhsatlandırılmaktadır. İlk türdeki sarraflar yalnızca nakit alışverişi ve değerli taşlar konusunda alım-satım yapabilir ve uluslararası ticarete ilişkin döviz muameleleri yapamamaktadır. Bu gruptaki sarrafların asgari sermaye yeterliliklerinin küçük şehirler için 1 milyar IRR (100.000 USD), büyük şehirler için ise 2 milyar IRR (200.000 USD) olması gerekmektedir. İkinci gruptaki sarraflar ise, nakit alışverişinin yanısıra ülke içi banka havale/EFT'leri ve uluslararası ticarete ilişkin işlemleri yapabilmektedir. Bu gruptaki sarrafların asgari sermayelerinin 20 milyar IRR (yaklaşık 2 milyon USD) olması mecburiyeti vardır. Bankaların ve mali kuruluşların sarraflık bürosu açması için ilk olarak ayrı bir şirket kurmaları ve ikinci grup sarraflık şeklinde ruhsat almaları gerekmektedir. Serbest bölgelerde sarraflık açılabilmesi Serbest Bölge İdaresi'nin onayı ve İMB'ye önerisi ile mümkündür. Her iki grupta yer alan sarrafların ruhsat süreleri ilk olarak 1 yıl olarak düzenlenmekte, sonrasında ise her sarraf özelinde İMB'nin süre uzatımına ilişkin kararı esas alınmaktadır. Sarrafların Genel Müdürlerinin İMB tarafından onaylanması zorunludur. Bankaların ve mali kuruluşların sarraflık faaliyetinde bulunması durumunda, taahhüt ettikleri sermayenin %30'unun nakde dönüşebilir bir biçimde olması zorunluluğu bulunmaktadır.

İMB ayrıca bünyesinde bulunan Döviz Tahsisleri Genel Müdürlüğü ile de dış ticaret işlemlerinde önemli rol oynamaktadır. İran'da ithalat yapmak isteyen Ticaret Kartı (Kart-e Bazargani) sahipleri, ilk olarak ithalatını yapmak istedikleri proforma faturayı İMB'ye sunmakta, İMB'den alınacak uygunluk onayından sonra İMB'nin göstereceği İran içindeki muhabir bankanın hesabına proforma faturada belirtilen meblağın IRR karşılığını yatırmakta, İMB tarafından daha sonra bahsekonu ithalat için döviz tahsis edilmekte ve gerek yurtdışındaki muhabir bankalar gerek bazı durumlarda sarraflar aracılığıyla döviz intikali gerçekleşmektedir.

3. Döviz Kurları ve Kredi Konseyi

Döviz Kurları ve Kredi Konseyi para ve bankacılık konularındaki en yüksek karar organıdır. 27 Mayıs 1960 tarihli Kanun kapsamında kurulmuş olup, ana görevleri aşağıdaki şekildedir.

- İMB Başkanı ile işbirliği içinde çalışmak,
- Para ve Bankacılık Kanunu'na uygun olarak bankacılık işlemlerini yönetmek ve denetlemek,
- Hangi işlemlerin bankacılık işlemi sayılacağına karar vermek,
- Banka ve kredi kurumlarına lisans vermek.

Kurul bu görevlerini yerine getirebilmek için İran'daki tüm bankalardan bazı kişisel verilerin korunması dışında gerekli bilgi ve belgeleri isteyebilecek yetkiyle donatılmıştır. Ülkedeki tüm bankalar, Konsey'in oluşturduğu mevzuata uymakla yükümlüdür.

4. Bankaların Sınıflandırılması

Ülkedeki bankaların incelenmesinden, 20 özel banka, 5 uzmanlaşmış devlet bankası, 3 ticari devlet bankası, 2 Garzolhasaneh Bankası (Kâr Amacı Gütmeyen İslami Fonlar) olmak

üzere toplam 30 bankanın olduğu görülmektedir. Ülkede ayrıca 5 kredi kuruluşu da bulunmaktadır. İranlı bankaların yurtdışındaki şube sayılarının ise 50 civarında olduğu belirtilmektedir. İran'daki yabancı bankaların %40 payla İranlı bankalara ortak olabileceği görülmektedir. Herhangi bir yabancı bankanın İran'daki bir bankaya ortak olabilmesi için asgari 5 milyon Avro yatırım yapması gerekmektedir.

Tablo 2. İran'daki Banka ve Finansal Kredi Kurumları

Finansal Kurumları	Kredi	Hükümet Bankaları	Özel Bankalar	Tahran Borsası'na Kota Bankalar
		<i>Uzmanlaşmış Hükümet Bankaları</i>		
Tosee Credit Institute		Export Development Bank of Iran	Eghtesad Novin Bank	1. Bank Mellat
Kosar Credit Institute		Bank of Industry & Mine	Karafarin Bank	2. Bank Pasargad
Askariye Credit Institute		Bank Keshavarzi	Parsian Bank	3. Bank Saderat Iran
Noor Credit Institute		Bank Maskan	Pasargad Bank	4. Bank Tejarat
Caspian Credit Institute		Cooperative Development Bank	Saman Bank	5. Bank Parsian
		<i>Ticari Hükümet Bankaları</i>	Sarmayeh Bank	6. Eghtesad Novin
		Bank Sepah	Sina Bank	7. Sina
		Bank Melli	Shahr Bank	8. Karafarin
		Post Bank	Day Bank	9. Ansar
		<i>Gharz-al-Hasaneh Bankaları</i>	Ansar Bank	10. Ayandeh
		Gharzolhasaneh Mehr Iran Bank	Mellat Bank	11. Saman
		Gharzolhasaneh Resalat Bank	Refah Bank	12. Sarmayeh
			Bank Saderat Iran	13. Ghavamin
			Tejarat Bank	14. Hekmat Iranian
			Hekmat Iranian Bank	15. Middle east
			Gardeshgari Bank	16. Iranzamin
			Ghavamin Bank	17. Tourism Bank
			Khavarmianeh Bank	18. Day Bank
			Iran Zamin Bank	19. Mehr Eghtesad
			Ayandeh Bank	20. Post Bank

Ülkedeki bankaların şube ve personel sayıları incelendiğinde Bank Melli ve Saderat Bankalarının ilk iki sırada yer aldığı görülmektedir.

Tablo 3. İran'daki Bankaların Şube Sayıları

Numara	Banka Adı	Şube Sayısı
1	Melli	3348

2	Saderat	3016
3	Ticaret	2144
4	Keşaverzi	1973
5	Sepah*	1820*
6	Mellet	1577
7	Maskan	1272
8	Tose Tavon	434
9	Post Bank	422
10	Koser	351
11	Shahr	347
12	İran Zamin	339
13	Nur	336
14	Pasargad	330
15	Mallal	320
16	Parsian	305
17	İktisad Nouvin	283
18	Sina	249
19	Resalet	211
20	Ayandeh	165
21	Saman	139
22	Sarmaye	119
23	Karafarin	108
24	Gardeshgari	87
25	Day	80
26	Kaspiyan	80
27	Sanat ve Madan	62
28	Toose	49
29	Toose Saderat	41
30	Khavermiyane	16
31	Refah Karegaran	1061

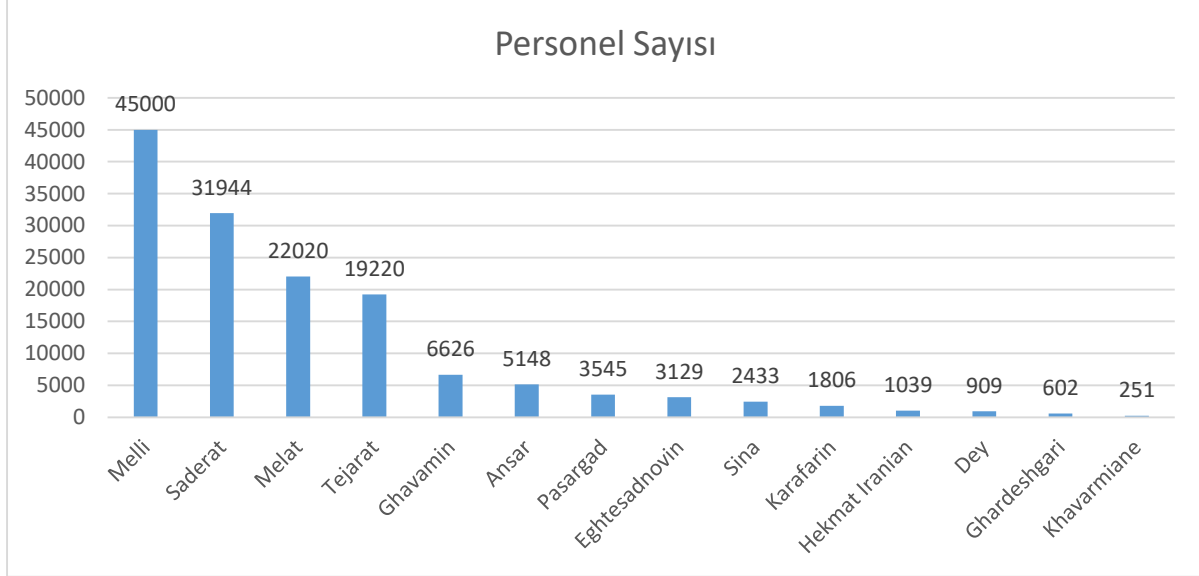
*Bank Sepah, Ansar Bank, Bank Hekmat Iranian, Mehr Eqtesad Bank, Ghavamin Bank ve Kosar Credit Institution isimli kuruluşların Bank Sepah bünyesinde birleştirilme çalışmaları devam etmektedir.

Ticari bankaların şube ve personel sayılarına ilişkin İran Ekonomi Bakanı tarafından yapılan bir değerlendirmede, nüfusun büyüklüğüne göre İran'da en fazla 12 bin banka şubesinin olması gerektiği, İran'da ise 24 bin civarında banka şubesi bulunduğu, sorunu derinleştiren bir unsur olarak ise, kimi yerlerde banka şubelerinin yetersiz kaldığı, kimi yerlerde ise fazla olduğu, bu durumun bankaların operasyonel maliyetlerini artırdığı ifade edilmiştir. Ekonomi Bakanı tarafından devamla, elektronikleşmiş bir dünyada İran gibi bir ülkede bu kadar banka çalışanı sayısının olmasının da uygun olmayacağı ifade edilmiştir.

Sektör temsilcileriyle yapılan görüşmelerde, İran'daki faizsiz bankacılık uygulamasından dolayı mudilerin işletme gelir-giderlerine katılım şeklinde bir gelire sahip olmasının öngörüldüğü, faizlerin serbest piyasada oluşmasının yerine devlet tarafından belirlenmesinin bankaları operasyonel maliyetlerini artıracak şekilde gelir elde etmeye çalışma yönünde teşvik ettiği, bu durumun şube ve çalışan sayısını artırma yönünde etkide

bulunduğu ifade edilmiştir. Şubelerin dağılımına ilişkin yapılan değerlendirmelerde, İMB'nin büyükşehirlerde şube açılmasına izin vermediği, bunun yerine mali hizmetlerin taşraya yayılmasına çalıştığı ifade edilmiştir.

Tablo 4. İran'daki Bankaların Personel Sayıları

* Personel sayılarına ilişkin en güncel bilgiler 2016 yılına aittir.

Ülkede bankacılık alanında son dönemde yapılmaya çalışılan en önemli reformlardan birisinin orduya bağlı finansal kurumların tümünün birleştirilmesi oluşturmaktadır. Dini Lider'in talimatıyla başlatılan çalışma çerçevesinde, Bank Sepah, Ansar Bank, Bank Hekmat Iranian, Mehr Eqtesad Bank, Ghavamın Bank ve Kosar Credit Institution isimli kuruluşlar Bank Sepah bünyesinde birleştirilmiştir. Bu kuruluşların toplamda 24 milyon müşterisi ve 17,9 milyar dolarlık varlığı, 10,8 milyar dolarlık ise yükümlülüğü bulunmaktadır. Birleşmeyle birlikte Bank Sepah'ın şube sayısı 1.600'den 4.500'e, çalışan sayısı ise 15.000'den 43.000'e çıkacaktır.

Hükümetin planları arasında Bank of Industry and Mine, Export Development Bank of Iran, Tose'e Taavon (Kooperatiflerin Geliştirilmesi) Bankası ve Bank Keshavarzi (Ziraat Bankası) bankalarını sektörel kalkınma bankaları olarak üretici ve ihracatçılara uygun koşullu kredi temin etmek üzere yeniden yapılandırmak bulunmaktadır. Bank Maskan'ın ise Kalkınma Bankacılığı olarak dönüştürülmesi ve büyük ölçekli kalkınma projelerini fonlayan bir yapıya çevrilmesi planlanmaktadır.

Garzolhasaneh Bankaları (İyilik/hatır/güzellik için Borç Verme Bankaları) ülkede oldukça yaygın durumdadır. Bu durum, ülkedeki gölge bankacılık uygulamalarının yaygınlaşmasının ana nedenlerinden birisidir. Ülkedeki bu tip bankaların bir kısmı İMB'nin ruhsat verdiği ve denetimini yaptığı resmi bankalar kanalıyla işletilmekte olup, sayısı oldukça azdır. Ülkedeki 4.000 civarındaki Garzolhasaneh Bankasının önemli bir kısmı ise İran Kooperatifler Bakanlığı tarafından ruhsatlandırılmakta ve denetimi adıgeçen Bakanlık

tarafından yapılmaktadır. Bu bankalar, genel olarak bonus biriktirme ve çekiliş yaparak para yatırılmasını teşvik etmektedir. Çekilişlerde evlenme yardımı, altın, Kerbela ve Meşhed gibi hac ziyaretleri ödülleri olabilmektedir. Bu bankaların önemli bir kısmı hac ziyaret mekanlarında tanıtım ofisleri açmakta ve insanların para yatırmasını teşvik etmeye çalışmaktadır. Bu bankaların özellikle dini turizmde önemli bir yeri bulunan Meşhed civarında yaygın olduğu görülmektedir.

5. İran'daki Bankacılık Hizmetleri

İran'da bankacılık hizmetleri genel olarak İMB'nin sektörün her kesimine sağladığı lisanslarla yürütülmektedir. İMB, bankacılık alanındaki tüm yazılımları toplam 1.200 mühendisi bulunan devlet şirketi ICS aracılığıyla yaptırmaktadır. Bu firma, İMB'nin belirlediği stratejilere uygun tüm uygulamaları üretmek ve bakımını yapmakla yükümlüdür.

İran'da "PSP'lerin PSP'si" (Ödeme Hizmet Sağlayıcısı) mahiyetinde Türkiye'deki Bankalararası Kart Merkezi'ne benzeyen SHETAB isimli bir yapı bulunmaktadır. SHETAB, farklı birçok "switch" in bağlandığı ana PSP mahiyetindedir. İran'daki tüm bankalar SHETAB'ın üyesidir. ATM, pos ve diğer tüm finansal işlemler SHETAB üzerinden gerçekleştirilmektedir. Sisteme kaydolan tüm firmaların SHETAB'ın belirlediği standartlara uyumlu olması gerekmektedir. SHETAB'a bağlı bazı PSP'ler 150 milyon IRR üstü transfer işlemlerine izin veren SATNA; 30-150 milyon arasında para transferlerine izin veren PAYA'dır. 50 milyon üstü tüm işlemlerin sağlandığı PSP'deki verilerin denetim amacıyla İran Maliye Bakanlığı'na iletilmesi zorunludur. Çeklerin kontrol edilebildiği bir PSP de CHEKAVEK'tir.

İran'da pos cihazı kullanımı oldukça yaygındır. Ülkede 7 milyon civarında pos cihazı olduğu belirtilmektedir. Seyyar satıcıların bile pos cihazı olmadan rekabet edemediği bir ekonomik ortam bulunduğundan dolayı, pos cihazlarına yoğun bir ilgi vardır. Bununla birlikte, en düşük model pos cihazının 200 dolar olması ve pos cihazlarından bankaların işlem başına çok düşük komisyonlar alması neticesinde yatırıma geridönüşlerin azlığı gibi nedenlerle bankaların yeni pos cihazı almakta tereddüt ettiği görülmektedir. Pos cihazlarına ilişkin yapılan bir değerlendirmede, ülkede halen 11 firmanın pos cihazı için lisansının bulunduğu, 2005 yılından beri yeni lisans verilmediği ifade edilmiştir. Ülkedeki pos cihazlarının yaklaşık yarısının Bank Mellat'a ait olduğu görülmektedir.

Hükümetin nakit para kullanımını azaltmaya dönük çalışmaları bulunmakta ve halkın debit kart kullanımı teşvik edilmektedir. İran nüfusunun %92'sinin debit kartının bulunduğu ve bu oranla İran'ın dünyada en fazla debit kart penetrasyonuna sahip ülkelerden birisi olduğu ifade edilmektedir. İran'da günde ortalama 240 milyon bankacılık işlemi gerçekleştirildiği, bu rakamla dünyada ilk 10 ülke arasında yer aldığı görülmektedir.

Ülkede bankamatiklerden çekilebilecek günlük para limiti yaklaşık 19 dolara tekabül eden 2.000.000 IRR'dir. Pos cihazından yapılan işlemlerde herhangi bir komisyon kesintisi yapılmamaktadır. Pos cihazındaki komisyonları İMB'nin üstlendiği, sürecin daha önceki reform çalışmalarında tüketiciye yansıtılmasına ilişkin çalışmaların başarısızlıkla ve bazı durumlarda çarşı esnafının protestolarıyla sonuçlandığı anlaşılmaktadır. Ülkede kredi kartı

oldukça kısıtlı bir şekilde uygulanmakta, nüfusun yalnızca %3'lük bir kesiminin kredi kartının bulunduğu ifade edilmektedir. Uluslararası finansal sistemden yalıtılmışlıktan dolayı ülke içinde kartlar yurtdışında geçmemekte, uluslararası kredi kartları ise İran içinde kullanılamamaktadır.

Ülkedeki bankamatik sayısının 54.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bankamatiklerin tümünden başka banka kartları ile para çekilmesi mümkün bulunmaktadır. İngilizce veya diğer dillerde hizmet sunan bankamatik sayısı oldukça sınırlıdır. Yabancı dillerde hizmet veren bankamatiklerin İngilizce ve Arapça hizmet sunduğu bilinmektedir. Özellikle küçük şehirlerde ATM ihtiyacının yoğun olduğu görülmektedir. Ülkede toplam 72 bin ATM'ye daha ihtiyaç olduğu belirtilmektedir. ATM'lerin yaklaşık %70'inin banka şubeleri içinde bulunduğu (ülkemizde bu oranın %30 olduğu ifade edilmektedir), benzin istasyonu, vb. alanlarda ATM bulunmadığı, genelde şube dışındaki ATM'lerin kasap-bakkal gibi dükkanların içinde yer aldığı görülmektedir. İMB tarafından büyük şehirlerde banka şubesi açılmasının yasaklanmasına benzer şekilde ATM konulması da yasaklanmıştır. ATM'lerde ülkemizde bir dönem uygulanmış Sarı Nokta uygulamasına benzer şekilde her ATM'nin diğer banka müşterileri tarafından kullanılabilmesine imkan tanınmaktadır. Müşteriden herhangi bir ücret kesintisi olmayan bu sistemde komisyonu bankalar üstlenmekte ve kendi aralarında mahsuplaşmaktadır.

Ülkedeki e-ticarete ilişkin durum incelendiğinde, gelişmekte olan diğer pek çok pazara benzer şekilde İran'ın e-ticaret sektörünün hızla popülerlik kazandığı görülmektedir. Halen İran'da 9 bin civarında kayıtlı online perakende sitesi bulunmaktadır. Ülkede henüz tüm alışverişlerin %0,7'sinin e-ticaret üzerinden gerçekleştiriliyor olmasına rağmen büyüme hızının oldukça yüksek olduğu, 2020 yılında tüm alışverişlerin %3'ünün e-ticaret üzerinden yapılacağı tahmin edildiği belirtilmektedir. Özellikle gençler arasında e-ticaretin hızlı bir şekilde yayıldığı bilinmektedir. Ülkedeki en büyük e-ticaret sitesi %75'lik pazar payıyla Digikala'dır.

İran'da mobil bankacılık uygulamaları oldukça gelişmiştir. İran'da mobil uygulama, start-up ve fintech şirketlerinin bankacılık alanında işlemlerine başlayabilmesi için İMB tarafından bankacılık işlemlerini yürütmek üzere yetkilendirilmiş olan Shaparak şirketi ile anlaşma imzalaması ve belirli hukuki ve teknik standartları sağlaması gerekmektedir. Ülkede en yaygın kullanılan mobil bankacılık uygulaması Asan Pardakht (Farsça'da "kolay ödeme" anlamına gelmektedir) isimli uygulamadır. Ülkedeki en modern altyapıya sahip bankalardan birisi olan Saman Bank'ın piyasa değeri yaklaşık 150 milyon dolar iken, Asan Pardakht'ın piyasa değeri 1 milyar dolardır. Asan Pardakht'ın %60'ı Keshavarzi Bankası'nındır. Asan Pardakht, ülkenin en büyük e-ticaret sitesi Digikala ile DigiPay, en büyük taksi çağırma uygulaması Uber benzeri Snapp ile de SnappPay gibi uygulamaların sürükleyicisi olup, pazarda hakim durumdadır. Bu uygulamanın pos cihazı terminali sayısı bakımından ülkede 10. sırada olmasına rağmen, işlem hacmi bakımından üçüncü sırada olduğu görülmektedir. Asan Pardakht'ın ayrıca sim kart ile çalışan kablosuz pos terminalleri için GSM lisansı bulunmaktadır. Buna benzer uygulamaların tümü GSM operatörlerine yükleme yapma, herhangi iki banka arasında çok küçük bir ücretle para transferi (havale-EFT) olanağı, fatura ödeme, uçak veya tren bileti alma, trafik cezası ödeme, sigorta veya kasko hizmetlerini

alabilme, adli hizmet veya noter hizmeti ücretlerini ödeme, bağış hizmetleri gibi tüm hizmetleri tek bir uygulama üzerinden sunabilmektedir.

6. İran Ulusal Kalkınma Fonu (National Development Fund of Iran)

Petrol ve doğalgaza bağımlı bir ekonomisi olan İran'da enerji fiyatlarının uluslararası piyasalarda dalgalanması nedeniyle ekonomide oluşabilecek riskleri en aza indirmek ve kriz zamanlarında fonda biriken paranın otomatik stabilizatör işlevi görmesini sağlamak amacıyla diğer enerji zengini ülkelere benzer şekilde bir fon oluşturulması 2000 yılında gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada adı Petrol İstikrar Fonu olan fonun tek amacı bütçenin açık verdiği dönemlerde açıkları kapatmak olarak belirlenmiş, gelir kaynağı olarak ise sadece petrol gelirlerinden her yıl belirlenecek bir oranın fona aktarılması öngörülmüştür. Oluşturulan yapının istenen verimlilikte çalışmaması nedeniyle bu yapıya son verilmiştir.

Petrol İstikrar Fonu'nun tecrübelerinden edinilen deneyimle 2011 yılında İran Ulusal Kalkınma Fonu kurulmuştur. Fonun gelirleri petrol, gaz ve petrokimya ihracatından her yıl belirlenecek oranlarda aktarılacak şekilde yeniden oluşturulmuştur. Bu oran yıllar içinde değişiklik gösterebilmektedir. 2013 yılında %23 olarak belirlenen oran, 2016 yılında %32, 2017 yılında %30, 2018 yılında ise %20 olarak belirlenmiştir. Bu fonun amaçları incelendiğinde, gelecek nesillerin faydasına olacak şekilde petrol gelirlerinin verimli yatırımlara yöneltilmesi, kırsal kalkınmaya destek sağlanması, İran'ın sanayi altyapısının modernleştirilmesi için özel sektöre, kooperatiflere ve iş dünyasına krediler verilmesi gibi çalışmaların olduğu görülmektedir. Kredilerin verilmesinde bankalar yetkilendirilmektedir. İran Merkez Bankası da fonun izniyle bankalara fonun hesabından döviz tahsisleri yapmaktadır.

Kredilerin fonun amaçları doğrultusunda bankalar, rafine kurulumu yada modernizasyonu, çelik fabrikaları, enerji santralleri, sulama projeleri, kırsal kalkınma projeleri gibi alanlara verildiği görülmektedir. Kredi kullanımının 2018 yılı ilk çeyreğindeki verileri incelendiğinde, 214 milyon dolarlık kullandırım yapıldığı, kullandırımın 22 banka kanalıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu yönleriyle İran Ulusal Kalkınma Fonu'nun ülkedeki bankacılık sistemi için önemli bir kaldıraç rolü üstlenebildiği görülmektedir.

7. Sektördeki Sorunlar

Ülkedeki bankacılık sisteminin en önemli sorunları olarak yoğun devlet kontrolü ve müdahalesi; bankaların sermaye yapısının devlet, yarı-devlet, devlet bağlı şirketler tarafından kontrol edilmesi; gölge bankacılık ve lisansı olmayan finansal kuruluşların yaygınlığı; zayıf iç denetim standartları; düzenleyici ve uygulayıcı çerçevedeki eksiklikler gösterilmektedir. Hükümetin sektördeki baskınlığının ana nedeni olarak, sektörü sosyal politikaların oluşturulmasında krediler ve uzmanlaşmış bankalarıyla bir kaldıraç olarak görme eğiliminde olması yatmaktadır.

7.1. Başarısız Özelleştirme Uygulamaları

2011 yılından itibaren bankacılık sektöründe özelleştirme uygulamaları yapılmaya başlansa da, özelleştirilen bankaların büyük çoğunluğunun devlet veya devlete bağlı şirketler aracılığıyla yine hükümet kontrolünde kaldığı, şeffaf özelleştirme süreçlerinin yürütülmediği, yolsuzluk ve kayırmacılık gibi uygulamaların özelleştirilen bankaların zayıf kalmasına yol açtığı ifade edilmektedir. Öte yandan, tüm özelleştirme çalışmalarına rağmen ülkedeki bankacılık sektöründe hükümetin doğrudan payının %35, dolaylı payının ise %70 olduğu görülmektedir.

7.2. Gölge Bankacılık Uygulamaları

Bankacılık sektöründeki diğer bir önemli sorun ise gölge bankacılık uygulamalarının yaygınlığıdır. Bu durum, lisanslı bankaların etkili çalışmasının önündeki en önemli engellerden birisini oluşturmaktadır. Lisansı olmayan finansal kuruluşların bazılarının devlete bağlı işletmelere, orduya, bazı vakıflara ait olması durumu daha da karmaşıklştırmaktadır. Gölge bankacılık kurumları resmi bankalarla agresif bir şekilde faiz yarışına girebilmekte ve zaman zaman bu durumlar küçük ölçekli finansal krizlere neden olabilmektedir. İMB'nın gölge bankacılık uygulamaları üzerindeki yetkisini artırmaya çalıştığı görülse de, ülkedeki kurumsal yapılanmanın karmaşıklığı nedeniyle bu sürecin oldukça uzun yıllar alabileceği değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, son dönemde atılan adımlarla gölge bankacılık uygulamalarının tüm finansal işlemler içindeki hacminin %25'ten %10'a düşürüldüğü ifade edilmektedir.

7.3.SWIFT Sisteminden Çıkarılma

İran'daki bankacılık sektörü bankalar arasındaki uluslararası mesajlaşma sistemi olan SWIFT'ten önemli ölçüde yalıtılmış durumdadır. İlk olarak 2012 yılı Mart ayında İranlı 30 banka bu sistemden çıkarılmıştır. Nükleer Anlaşma olarak Kapsamlı Ortak Eylem Planının (KOEP) uygulamaya geçmesiyle Ocak 2016'dan itibaren İranlı birçok bankanın SWIFT sistemine entegrasyonu yeniden gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, birçok yabancı banka İranlı bankalarla işlem yapmada çekimser davranmaya devam etmiştir. ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları yeniden uygulayacağını açıklamasının ardından İranlı bankalar 2018 yılı Kasım ayında yeniden SWIFT sisteminden çıkarılmıştır. Halen sınırlı sayıda İranlı banka SWIFT sistemi ile insani ticaret adı verilen gıda, ilaç ve tıbbi cihaz ticaretine ilişkin işlemlere aracılık edebilmektedir. Öte yandan, İMB de ABD'nin yaptırımlardan sorumlu kurumu olan Hazine Bakanlığı tarafından OFAC listesine alınmıştır. Ayrıca, her ne kadar İranlı bankalar SWIFT sistemine belirli bir dönem dahil edilmiş olsa da, ABD'nin 1995 yılından beri İran'a uygulamış olduğu dolar transferi yasağından dolayı etkili çalışan bir mekanizmadan söz edilememiştir. Yaptırımların yeniden uygulanmasının ardından İran tarafından da dış ticaret işlemlerinde dolar seçeneceği kaldırılmış durumdadır.

İran, SWIFT sistemine alternatif olarak SEPAM adı verilen bir mekanizmayı hayata geçirmiştir. İranlı yetkililer sık sık ABD'nin tek taraflı yaptırımlarını tanımayan ve İran ile ticareti sürdürmek isteyen ülkelerle bu sistem üzerinden ticarete aracılık yapılabileceği çağrılarını yapmakta olmasına rağmen henüz Rusya dışında bu sistemi kullanan ülkenin olmadığı görülmektedir. Rusya'da bulunan Visa ve Mastercard benzeri bir yapı olan MIR isimli

uygulamanın İran'daki SHETAB ile bağlantısının sağlandığı, bu sayede İran ve Rus banka kartlarının iki ülkede işlem yapabilmesinin önünün açılacağı, ayrıca finansal işlemlere de aracılık edilebileceği ifade edilmektedir. Zaman zaman basında Rus bankalarla bu sistem üzerinden ticarete aracılık edilmeye başlandığı ifade edilse de, bu sistemin büyük ölçekli bir ticareti kapsayamayacağı değerlendirilmektedir.

7.4. Sermaye Yeterlilik Oranlarının Düşüklüğü ve Denetim Eksikliği

Bankacılık sistemindeki sorunlara ilişkin basına yansıyan bir haberde, İMB'nin sabit varlıkların bankanın toplam varlıkları içinde %30'u aşmaması ilkesi bulunmasına rağmen bu orana bankalar tarafından uyulmadığı; sermaye yeterlilik oranlarında da BASEL III kriterlerinde bulunan en az %10 ilkesinin İran'daki bankalar için %2-5 arasında değiştiği, bu durumun bankacılık sistemini kırılgan hale getiren unsurlardan olduğu ifade edilmiştir. Öte yandan, İran'daki bankaların varlıkları içinde likit olmayan varlıkların da önemli bir miktar oluşturduğu, bankaların likit olmayan varlıkları nakite dönüştürmekte zorlandıkları, bu durumun bilançolarını bozucu etkide bulunduğu ifade edilmektedir.

İran'da bankacılıkta uluslararası denetimlerin yapılamadığı, bunun en önemli nedenlerinden birisinin bu alanda çalışan denetim firmalarının İran'a hizmet vermek istememesi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, İran'ın kendi bankacılık altyapısını uluslararası standartlar çerçevesinde yapılandırmak için yoğun çalışmalar gerçekleştirdiği sektör temsilcilerince ifade edilmiştir.

7.5. Çoklu Kur, Çift Haneli Enflasyonlar ve Kronik Devalüasyonlar

Bankacılık sistemindeki sorunların en önemlilerinden birisi de çoklu döviz kuru sistemi, çift haneli enflasyon ve kronik devalüasyonlardır. İran'da Devrim'in olduğu 1979 yılında 1 dolar yalnızca 70,6 IRR'dir. Bugün ise uzun yıllardır sürmekte olan hatalı ekonomi politikaları ve uluslararası alanda yaşanan yalnızlaşma neticesinde yaşanan devalüasyonlar nedeniyle 1 dolar serbest piyasada 120.000 IRR'ye eşit hale gelmiştir. Ayrıca İran'da birçok farklı kurun ortaya çıkması da döviz piyasasındaki kronik sorunlardan birisidir.

İran'daki döviz politikalarındaki kronik sorunların arkasında genel olarak, işsizlik ve enflasyonla ilgili hatalı politikalar, nükleer politikada diretilmesi ve beraberinde gelen uluslararası yalnızlaşma, Riyal'in değerli tutulmasının hükümetler ve vatandaşlar için prestij unsuru olması, dış baskılar altında hükümetlerin resmi kuru destekleyebileceğine ilişkin inancın kalmaması gibi unsurlar bulunmaktadır. Ayrıca, özel sektörün kullanabileceği üretim odaklı krediler için mevduat faizlerinin enflasyonun altında kalacak şekilde baskılanması, bütçe açıklarının finansmanı için vergi reformları yapılması yerine bankalardan borçlanılması veya hazine bonolarına yaslanması, sübvansiyonların bütçe açıklarına yüksek katkısı, yoğun likidite artışı gibi politikalar neticesinde bütçe açıklarının GSMH'nin %4'üne ulaşması gibi nedenlerle ortaya çıkan inatçı bir enflasyon da IRR'nin değerinin sürekli olarak aşınmasına yol açmaktadır.

7.6. Mali Eylem Görev Gücü ve İran Bankacılık Sistemi

İran'da finansal sistemi etkileyecek ve dolayısıyla bankacılık sektörünün küresel sistemden izolasyonunu daha da şiddetlendirecek önemli bir husus, İran'ın hükümetlerarası bir örgüt olan ve OECD altında oluşturulmuş bulunan Mali Eylem Görev Gücü'nün (FATF) belirlediği standartların sağlanması ve uluslararası sözleşmelere uyumu konusunda çekimser davranmasıdır.

FATF, düzenli olarak finansal sistemle ilgili öneriler vermekte ve bu öneriler uluslararası finansal sistemin işleyişinde standart olarak kabul görmektedir. Ülkelerin FATF'ın tavsiyelerine uyumu, kara para aklama ve terörizmin finansmanı ile mücadeledeki etkinliği, FATF, Uluslararası Para Fonu ya da Dünya Bankası tarafından değerlendirilmektedir. FATF'ın karar alma organı üç yılda bir Ekim ayında toplanmakta olup, önümüzdeki ay içinde toplanması beklenmektedir. FATF'ın amacı, ülkeleri kara para aklama ile mücadele, terörizmin finansmanını önleme ve kitle imha silahlarının çoğalmasını engellemek için yasal, düzenleyici ve operasyonel tedbirleri uygulamaya ikna etmektir. FATF tarafından belirlenen 29 sayılı "Tavsiye Kararı", ülkelerin kara para aklama ve terörün finansmanı hakkında bilgi almak ve toplamak için bağımsız bir mali istihbarat birimi kurmaları ve komisyonun raporunu uluslararası toplumla paylaşmalarını gerektirmektedir.

Halen 198 ülke, FATF'ın önerilerini tam olarak uygulamak için en üst düzeyde taahhütte bulunmuştur. FATF tarafından yapılan 29 Haziran 2018 tarihli bildiriye, İran ve Kuzey Kore, uluslararası finansal sistemin işleyişinde risk taşıyan iki ülke olarak belirlenmiştir. İran, FATF'ın hazırladığı gri listede yer almakta olup, 2018 yılı Ekim ayındaki toplantıya kadar gerekli yasal düzenlemeleri gerçekleştirmezse kara listeye alınacağı belirtilmiştir. Takip eden üç FATF toplantısında İran'ın gerekli düzenlemeleri yapmasına ilişkin ek süre tanınmış, bunun ardından FATF, üyelik çerçevesinde görüşülen yasa tasarılarının onaylanması için İran'a son kez olmak üzere 13.10.2019 itibariyle başlamak üzere dört aylık bir süre vermiştir.

İran'ın FATF'a üyeliği çerçevesinde halen onaylanmamış iki yasa tasarısı, Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne (Palermo Sözleşmesi) taraf olunmasına ilişkin yasa tasarısı ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesine (CFT) Dair Uluslararası Sözleşme'ye taraf olunmasına ilişkin yasa tasarısıdır. Bu yasalar İran Meclisi'nden geçmesine rağmen, İran'da yasa hükmü kazanabilmesi için Anayasayı Koruma Kurulu (AKK) tarafından da onaylanmak zorundadır. AKK ve hükümet arasında bahse konu yasa tasarıları hakkında çekişme yaşandığı için yasa tasarısı Devlet Uzlaştırma Konseyi'ne (DUK-AKK ile Meclis arasında yasama sürecine ilişkin ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların giderilmesi amacıyla kurulmuştur) havale edilmiştir. Son olarak Palermo Sözleşmesi'ne taraf olunmasına ilişkin yasa tasarısının ele alınması için gereken bir yıllık süre sona ermiştir. Gelişmenin ardından, yasa tasarısının ele alınması için gereken sürenin dolmasının DUK'un sözkonusu tasarı hakkında olumsuz görüş belirlediği anlamına geldiğine veya DUK herhangi bir görüş belirtmeden süre dolduğu için yasa tasarısının onaylanmış sayıldığına dair iki farklı görüş ortaya atılmıştır. Gelenen aşamada, konu hakkındaki belirsizlik devam etmektedir.

Terörizmin Finansmanının Önlenmesine (CFT) Dair Uluslararası Sözleşme'ye taraf olunmasına ilişkin yasa tasarısının da ele alınmak üzere DUK'ta beklediği belirtilmektedir. Konuyla ilgili İran siyasetindeki iç tartışmalar devam etmektedir. Hükümet kanadı bu konuda yetkinin kendilerinde olduğunu savunurken, muhafazakar kesim hükümetin yetkisinin

bulunmadığını ileri sürmektedir. Tartışmalar esnasında AKK ve DUK'un yeri, Meclis'in işlevsiz kalması gibi uzun zamandır reformcuların dile getirmiş olduğu Anayasa revizyonu hususu da yoğun bir şekilde dile getirilmiş, ülkede FATF yasa tasarıları kapsamında kutuplaşma oluşmuştur.

Bahsekonu düzenlemelerin halen geçmemiş olması ve önümüzdeki uzatma döneminde de geçmeme ihtimalinin yüksek oluşu, İran'ın uluslararası finansal sistemdeki izolasyonunu derinleştirecektir. FATF'in alacağı önlemler uluslararası yaptırımlar gibi çalışmakta olup, bu durumun İran'daki ekonomik belirsizliği daha da artırması beklenmektedir. FATF'in kara listesine alınmasının İran'ın Batı ülkelerinin yanı sıra Rusya ve Çin ile ilişkilerini de önemli ölçüde kısıtlayacağı değerlendirilmektedir. Rusya ve Çinli yetkililer, İran ile ticaretin sürmesi konusunda FATF düzenlemelerine uyumu vurgulamaktadır. Avrupa Birliği'nin de KOEP taahhütlerine bağlı kalması koşuluyla İran'la ticareti sürdürmek amacıyla oluşturduğu INSTEX mekanizmasının çalışması için FATF düzenlemelerine uyumu vurguladığı görülmektedir.

FATF'in kabul edilmesi gerektiğine ilişkin İMB tarafından birçok açıklama yapılmaktadır. Görüşme yapılan bankacılık yetkililerinden, FATF henüz kabul edilmemiş olsa bile İMB'nin bankaları FATF standartlarına kabüle zorladığı ve sözleşmelerin bu şekilde düzenlendiği bilgisi alınmıştır.

Bununla birlikte, bağımsız analistlerce FATF standartlarına uyum konusunun İran'ın önümüzdeki dönemde en önemli açmazlarından birisi olacağı belirtilmektedir. FATF düzenlemelerine uymazsa, İran bankacılık sisteminin küresel finansal sistemden tamamen izole edilebileceği, bu durumun ülkenin petrol gelirini uluslararası ve hatta kendi ulusal ekonomisine aktarmanın neredeyse imkansız hale gelmesine neden olabileceği ifade edilmektedir. İran'ın düzenlemelere uymasının ise finansal sistemde bağımsız denetim yapılmasını beraberinde getireceği ve halen kaotik durumda olan bankacılık sisteminin de yaptırımlarla karşılaşabileceği belirtilmektedir. Ayrıca, geçmiş dönemlerde uygulanan ambargoların üstesinden gelinmesinde etkili rol oynayan bankacılıktaki karışıklığın giderilmesinin de ambargo altında bulunan İran'ın elini zayıflatacağı ifade edilmektedir. Son olarak, İran'ın ülke dışındaki bazı gruplara sağladığı desteğin ortaya çıkması gibi olasılıkların da İran'ı uluslararası arenada yalnızlaştırabileceği değerlendirilmektedir.

8. ABD'nin Bankacılık Sistemindeki İran Yaptırımları ve İran İşlemlerinden Dolayı Ceza Alan Bankalar

ABD, finansal sistemdeki hegemonyasını kullanarak İran'ı finansal sistemden izole etmek için yaptırımlar uygulamaktadır. Bu çerçevede:

- İran'ın ABD finansal sistemine erişmesi yasaklanmıştır. Ayrıca, ABD Doları'nın İran'a doğrudan transferi yasaklanmıştır. Bununla birlikte, ABD Doları'nın ABD dışındaki diğer bankalar kanalıyla aktarılması serbest bırakılmıştır.
- Yaptırım listesindeki İranlılarla iş yapan yabancı bankalara yaptırımlar KOEP'ten sonra da kalmasına rağmen bazı İranlı bankalar listeden çıkarılmış durumda idi. ABD'nin KOEP'ten ayrılması sonrasında bu bankalar yeniden yaptırım listesine eklenmiştir.

- Yaptırımlar kapsamında İranlı tüccarların akreditif açması da engellenmiştir.

İnternette elde edilen (www.americanbanker.com) verilere göre, ABD Hazine Bakanlığı tarafından bugüne kadar İran ile veya İran'ın içinde bulunduğu ülke gruplarıyla işlem yapan BNP Paribas Bankası 8,9 milyar dolar; HSBC Bankası 1,3 milyar dolar, ING Bank 619 milyon dolar; Credit Suisse Bankası 536 milyon dolar; Lloyds TSB Bankası 350 milyon dolar; Barclays Bankası 298 milyon dolar cezaya çarptırılmıştır.

9. İranlı Bankaların Küresel Finansal Sistemdeki Yeri

İranlı bankaların yurtdışında şube açabilmesi için ilk başta İMB'den izin alması gerekmektedir. Bu izin alma süreci içinde bankanın İran iç piyasasında en az beş yıllık deneyiminin bulunması ve döviz işlemleri yapma yetkisinin de olması gerekmektedir (İran iç piyasasında yer alan bazı bankalara döviz işlem yapma yetkisi tanınmamıştır). Bankanın son üç yılında kâr etmiş olması gerekli şartlardan bir diğeridir. Dışarıda kurulacak şube, ana şubenin sermayesinin şube başına %5'ini, toplamda ise %20'sini geçmemelidir. Yurtdışında kurulacak şube için İran Dışişleri Bakanlığı'ndan da uygunluk yazısı alınması gerekmektedir. İMB'nin yurtdışındaki şubeleri denetleme yetkisi bulunmaktadır.

İranlı bankaların 2001 yılında yurtdışındaki şube sayısı 57 iken, 2005 yılında bu rakam 49'a düşmüştür. 2007 yılında İran'a yönelik uluslararası yaptırımların uygulanmaya başlamasının ardından İran'ın yurtdışında faaliyet gösteren tüm bankaları kapanmıştır. KOEP ile birlikte yaptırımların kalkmasının İranlı bankaların hızlı bir şekilde yurtdışında şubeleşmeye gittiği görülmüş, ABD'nin yaptırımları yeniden uygulamaya başlayacağını açıklamasının ardından bazı şubeler kapanmış, bazıları ise faaliyetlerini önemli ölçüde azaltmıştır.

İranlı bankaların uluslararası sistemde rekabet edecek gücü bulunmamaktadır. İran'ın Dünya Ekonomik Forumu tarafından hazırlanan Küresel Rekabetçilik Endeksindeki finansal sisteme ilişkin değerlendirmede İran, 141 ülke arasında 123. sırada yer almıştır. Alt göstergeler bakımından incelendiğinde İran, özel sektöre ülke içinden sağlanan kredilerde 53. sırada; bankaların risk/sermaye yeterlilik oranlarında 141. sıradadır. Sıralamadaki bu konumu, İran bankacılık sisteminin zayıflığını göstermesi açısından önemlidir.

10. Yabancı Bankaların İran Finans Sistemindeki Yeri

Yabancı bankaların İran'da faaliyetlerini sürdürmesine ilişkin gereklilikler, İMB tarafından yayınlanan mevzuatla düzenlenmektedir. Bu mevzuat kapsamında yabancı bir bankanın İran'da faaliyet gösterebilmesi için en az üç yıllık geçmişi olması, temsilcilik için en az 5 milyon Avro'luk, şube açması için ise 10 milyon Avro'luk bir sermaye yatırımı yapması gerekmektedir. Yabancı bankanın şube olarak açılması halinde mevduat toplayabilmesi, ilk yıl için mümkün bulunmamaktadır. Sonraki iki yıl ise, hukuki kimliği olan yapıların bankada birikim ve mevduat hesabı açabileceği hüküm altına alınmıştır. Sonraki yıl için ise İMB'dan onay alınması kaydıyla mevduat ve birikim hesapları tüm hukuki ve gerçek kişiler için açılabilir. Bununla birlikte, bankanın toplayabildiği mevduat miktarının munzam karşılık oranı 1'e 12 olmalıdır. Yabancıların İranlı bankalardan sermaye edinebilme şartları ise, kurumlar için %10, bireyler için ise %5 ile sınırlandırılmıştır.

İran’da serbest bölgelerde bankacılık faaliyetlerinin yapılabilmesi de düzenlenmiştir. Her ne kadar serbest bölgede olsa da, bankacılık faaliyetleri İslami Bankacılıkla %100 uyumlu olmak zorundadır. Bununla birlikte, serbest bölgelerdeki bankacılık faaliyetlerinde 20 yıl vergi muafiyeti, esnek istihdam düzenlemeleri, artırılmış yasal güvence ve korumalar, %100 payla yabancı banka kurulabilmesi imkanı bulunmaktadır.

İran’daki yabancı bankalar ve temsilcilikleri aşağıdaki listede yer almakta olup, söz konusu bankalar ABD’nin İran’a yönelik başlattığı ambargoyu müteakiben çalışmalarını önemli oranda durdurmuştur.

Tablo 5: İran’da yabancı bankaların temsilcilikleri

Sayı	Kurum
1	Iran-Europe Trade Bank
2	Islamic Cooperative Bank
3	Standard Charter Bank
4	Future Bank
5	Arabian Banking Cooperation Representative
6	B.S.C. Future Bank Representative
7	P.L.C Export Bank Representative
8	P.L.C National Bank Representative
9	P.L.C Standard Bank Representative
10	Standard Charter Bank Representative
11	Persia International P.L.C Bank Representative
12	B.N.P. Paraiba- Fortis Representative
13	Not Exists Bank Representative
14	Sosiete General Bank Representative
15	India Official Bank Representative
16	S.P.E. İntsa Sen Paoulu Bank Representative
17	Medio Banka Representative
18	M.U.F.G Bank Representative
19	Mizhoo Bank Representative
20	Somito Mu Mitsoei Banking Cooperation Representative
21	Qatar National Bank Representative
22	Türkiye Halk Bank Representative
23	T.C. Ziraat Bank Representative
24	N.B.D. Amirates Bank Representative
25	Egypt-Iran Promotion Bank Representative
26	Trade & ECO Promotion Bank Representative
27	Yuko Bank Representative
28	Vevori Bank Representative
29	Umman Muscat Bank Representative
30	Trade Capital Bank Representative

11. INSTEX Mekanizması

Nükleer Anlaşma olarak bilinen Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP), ABD, İngiltere, Fransa, Çin, Rusya ve Almanya ile İran (P5+1) arasında imzalanmıştır. ABD'nin 8 Mayıs 2018 tarihinde KOEP'ten çekileceğini açıklamasının ardından, anlaşmanın diğer taraflarının KOEP'teki yükümlülüklerine sadık kalmaya çalıştığı görülmektedir. Anlaşma'nın Avrupa Birliği ayağında Fransa, Almanya ve İngiltere bulunmaktadır. Bu ülkeler tarafından İran'la olan ticaretin sürdürülmesi amacıyla SWIFT sistemine alternatif olacak şekilde INSTEX adı verilen bir mekanizma oluşturulmuştur. INSTEX'e AB ülkeleri ve diğer ülkelerin de katılabileceği ifade edilmiştir. Mekanizmanın ilk aşamada insani ticareti kapsamaması, ilerleyen zamanlarda ise yaptırımlar kapsamında olmayan diğer ürünlerin dahil edilmesi beklenmektedir. AB'nin INSTEX mekanizmasının kurulmasına ilişkin İran'ın Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu ile tam işbirliğinde bulunması ve KOEP kapsamındaki nükleer gerekliliklere uyması ile başta kara para aklama ve terörizmin finansmanı ile ilgili FATF'a ilişkin mevzuatları uyarlaması şartları bulunmaktadır. Özellikle FATF'a ilişkin düzenlemelerin İranlı muhafazakar çevrelerde ulusal savunma doktrininde önemli gedikler açacağı gerekçesiyle karşı çıkmaktadır.

INSTEX'e herhangi bir bankanın aracılık etmesi beklenmemekte, bunun yerine bir Merkez Bankası'nın yetkilendirilmesi hedeflenmektedir. Büyük şirketlerin de INSTEX içinde yer almasının ABD'nin ikincil yaptırımlarından çekinmelerinden dolayı mümkün olmadığı, sistemin çalışması durumunda bile büyük oranda KOBİ mahiyetinde firmaların sistemde yer alacağı, bunun da İran'ın sistemden beklentisi olan özellikle büyük şirketler aracılığıyla teknoloji transferi gibi konularda yetersiz kalacağı değerlendirilmektedir.

ABD'nin INSTEX sistemine ilişkin oluşturduğu belirsizlik ortamı ve gerektiğinde INSTEX mekanizmasını kullanan kişi veya firmalara ilişkin ikincil yaptırımları uygulayabileceği uyarısı nedeniyle sistemin etkisiz kaldığı görülmektedir. Ayrıca, sistemde petrolün olmayacağı hususu INSTEX yekililerince ifade edilmiştir. Bu durum, İran ürünlerinin Avrupa pazarında rekabetçi bir şekilde yer alamayacağı gerçeğiyle birleşince mekanizmanın işlerlik kazanmış olmasına rağmen önemli bir ticari hacme sahip olamayacağı, bunun en önemli nedeninin ise İran'ın havuzda birikecek dövizinin olmaması olduğu değerlendirilmektedir.

INSTEX'e ilişkin 21 Ekim 2019 tarihinde İMB Başkanı tarafından Al-Monitor'e verilen demeçte, şu ana kadar INSTEX üzerinden yalnızca 4 milyon Avro'luk tıbbi cihaz ithalatının gerçekleşebildiği ifade edilmiştir. Devamla, INSTEX'in arkasındaki ülkelerin sıklıkla yaptırıma tabi olmayan ürünlerin olması gerektiğini vurguladıklarını, bu haliyle ise sistemin yaptırım uygulanacak ürünlerin ticareti için düzenlenmiş özel amaçlı araç olmaktan çıkacağı, INSTEX'in petrol ticareti olmadan işleminin mümkün olamayacağı, AB'nin ABD'den bağımsız davranmayı göze alamaması nedeniyle ilerlemediği ve INSTEX'in geleceğine ilişkin iyimser olmak için ortada bir nedenin bulunmadığı ifade edilmiştir.

İran kamuoyunda, AB'nin İran'ı KOEP'te tutmaya çalışmasına ilişkin müşevviklerin oldukça az olduğu, INSTEX mekanizmasının etkili işlemediği ve İran'ın beklentilerine cevap vermediği, ABD ve AB'nin İran Devrimi'ni baskı altında tutmak için iyi polis/kötü polis rolünü paylaştıkları yönünde yaygın eleştiriler bulunmaktadır. İran'ın KOEP çerçevesinde taahhüt ettiği yükümlülüklerde de adım adım azaltmalar gerçekleştirdiği ve uranyum zenginleştirme çalışmalarına devam ettiği görülmektedir. Kamuoyunda zaman zaman İran'ın Nükleer

Silahların Yaygınlaşmasını Önleme Anlaşması'ndan (Non-Proliferation Treaty) çıkması gibi öneriler tartışılmakta ve bu husus INSTEX'in geleceğini daha da belirsizleştirmektedir.

Genel olarak bakıldığında INSTEX'in etkili bir şekilde faaliyete geçebilmesinin uzun ve zorlu bir süreci gerektirdiği ve mekanizmanın taraflarının beklentilerini karşılamaktan uzak kalacağı değerlendirilmektedir.

12. NİMA Sistemi

ABD Yaptırımlarının 2018 yılı içinde yeniden devreye girmesinin ardından İran'da büyük ölçekli döviz kuru dalgalanması yaşanmış, hükümet tarafından bu dalgalanmayla başa çıkabilmek için kapsamlı önlemler alınmaya çalışılmıştır. Hükümetin özellikle %50'lere yaklaşan enflasyonu dizginlemek için çoklu kur sisteminde kurlar arasındaki makasın açılmasına rağmen belirttiği görülmektedir. Bu noktada, ilk aşamada 25 kalem ürün ve hizmette resmi kur olan 1 Dolar=42.000 IRR olacak şekilde döviz tahsisi yapılmış olup, bu tahsisler piyasa kuru olan 1 Dolar=120.000 IRR'nin oldukça altında kalmaktadır. Zaman içinde İMB'nin tahsis edebileceği döviz miktarının azalması ve kamuoyundaki eleştiriler nedeniyle 25 kalemlik listede değişiklikler yapılmış ve birçok ürün grubu listeden çıkarılmıştır. Halen İran Hükümeti tarafından ülkedeki fiyat artışlarının hafifletilmesi amacıyla pirinç, soya küspesi, mısır, arpa, ham şeker, yarı katı ve sıvı yemeklik yağlar ile ham yağlar olmak üzere 7 üründe resmi kurdan ithalatı için döviz tahsis edilmektedir (Son Güncelleme Tarihi: 28/11/2019).

Hükümet tarafından piyasa kurunun altında belirlenen diğer bir kur ise NİMA kurudur. İran'da muhasebesi şeffaf olan bütün şirketler NİMA kurunu kullanmak zorundadır. NİMA sistemi kısaca, ihracat yapan İranlı firmaların dövizini sisteme yüklemesi ve ithalat yapmak isteyen firmalara bu sistem üzerinden satması esasına dayanmaktadır. Bununla birlikte, birçok firmanın ihracat bedelini (iki ay içinde ülkeye getirmesi ve sisteme yüklemesi zorunluluğu bulunmasına rağmen) sisteme getirmediği görülmekte ve bu husus kamuoyunda sıkça eleştirilmektedir. İhracatçı firmalar dövizlerini sisteme yüklese bile döviz talebinde bulunan ithalatçıların aracılara olmadan döviz temin edemediği ve aracılara %15'ler civarında komisyonlar ödeyebildiği, bu komisyonların da muhasebeleştirilmesinin mümkün olmadığı, bu nedenle sorunlarla karşılaşıldığı ifade edilmektedir.

NİMA sistemine petrokimya ürünü ihracatçıları gelirinin %60'ını (%10'unu serbest piyasa kurundan sarraflarda bozdurabilir), petrokimya dışındaki ihracatçıları ise %50'sini (%20'sini serbest piyasa kuru üzerinden sarraflarda bozdurabilir) kaydetmek zorundadır. İhracatçı firmalar meblağlarla kendi firmaları için ürün, hammadde, makine veya teçhizat ithalatı yapabilmektedir. İhracatçıların döviz yükümlülükleri bir önceki yıldaki ihracat rakamlarına göre belirlenmektedir.

İhracatçıların dövizini ülkeye getirme yükümlülüğü küçük ölçekli ihracatçıları için azaltılmıştır. İhracatı 1 milyon dolara kadar olan firmaların dövizini ülkeye getirirse de serbest piyasadan bozdurabilmesi veya ithalat için kullanabilmesi mümkündür. İhracatı 1-3 milyon dolar arası olanlar ihracat gelirlerinin %40'ını NİMA'ya yatırmak zorundadır. Bu grup, serbest piyasada en fazla 1,5 milyon dolar bozdurabilmektedir. İhracatı 3-10 milyon dolar arasında

olanlar %40'ını NİMA'ya yatırmak zorunda olup, en fazla 2 milyon dolar serbest piyasada bozdurabilmektedir. İhracatı 10 milyon doların üzerinde olanlar ise en fazla 4 milyon dolarını serbest piyasada bozdurabilmekte ve ihracat gelirinin %70'ini NİMA'ya yatırmak zorundadır.

Günlük olarak belirlenen NİMA kurları <https://www.sanarate.ir/Default.aspx> sitesinden takip edilebilmektedir..

Sitede yayınlanan kurlar, yayınlandığı günün bir gün öncesinin ağırlıklı ortalama işlem kurudur. Satış kuru "offer" dan kur satın alınmaktadır. Sitede bulunan **Sana Weighted Average Cash**, yurtdışına gidecek kişiler, yurtdışında öğrenim görenlerin eğitim masraflarını ödeyecek kişilere, belge karşılığı sağlanan döviz kuru fiyatıdır. **Sana Weighted Average (TT)** ise üretici firmaların ithalat borçlarını ödemek için satın aldıkları dövizin fiyatıdır. Üretici firmalar **Sana Weighted Average (TT)** kurunu kullanmak zorundadır.

İran'daki serbest kurlara İran'da yasaklı durumda bulunan www.bonbast.com isimli siteden ulaşılabilmektedir. Serbest kurlar sabah 11.00 ve öğlen 14.00'de güncellenmekte ve bu sitede yayınlanmaktadır.

13. Kriptopara Uygulaması ve İran

Uzun yıllardır yaptırımlar altında yaşayan ve finansal sistemden dışlanmış bulunan İran'da yaptırımların üstesinden gelmek için Kriptopara uygulamalarının yaygınlaştırılması konusunda tartışmalar yaşanmaktadır. İMB tarafından yayınlanan bir yönetmelik çerçevesinde kriptopara uygulamalarının genel çerçevesi belirlenmiştir. Kriptopara konusunda İran Araştırmaları Merkezi tarafından yayınlanmış bulunan güncel bir araştırma bulunmakta olup, bahsekonu araştırmada İran'daki kriptopara uygulamalarının tüm detayları ele alınmaktadır. Araştırmaya https://iramcenter.org/d_hbanaliz/iranda-kripto-para.pdf adresinden ulaşılabilmektedir.

14. Genel Değerlendirme

İran'da bankacılık sistemi Devrim'in ardından millileştirilmiş, 2001 yılından itibaren ise kısmi bir özelleştirmeye tabi tutulmuştur. Bununla birlikte, İran'da hala devletin bankacılık sektöründeki baskın rolü devam etmektedir. Uluslararası finansal sistemden önemli ölçüde yalıtılmış bulunan İran finansal sistemi, devletin ekonomideki ve finansal sistemdeki baskınlığı nedeniyle birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Orta ve uzun vadede bahsekonu sorunların çözülmek yerine derinleşmesi ve büyük ölçekli bir bankacılık krizinin ortaya çıkması ihtimali uzmanlarca ifade edilmektedir.

Öte yandan, dış ticaret işlemlerine aracılık etmekte de yalıtılmışlıktan dolayı sorunlar yaşayan İran bankacılık sistemi, SEPAM ve INSTEX gibi araçlarla açılımlar yapmaya çalışmakta olmasına rağmen sözkonusu açılımlar istenen etkiyi yaratmamaktadır. Önümüzdeki dönemde, karşılıklı güvensizlik, uygulamanın diğer taraflarındaki ülke, şirket veya kurumların ABD'nin olası yaptırımlarından çekinmeleri gibi nedenlerle bu açılımların etkili olması konusunda tereddütler oluşmaktadır. Sorunu derinleştiren bir diğer konunun da FATF'a ilişkin

düzenlemelerin İran'da bir türlü yasalaşamaması ve bu durumun ülke finansal sisteminin daha da yalıtılmasına neden olacak bir sürece evrilebilmesi ihtimalidir.

Tüm bunlara rağmen, İran bankacılık sisteminin kendisini uluslararası standartlara uyum konusunda hızla iyileştirmeye, sistemdeki tıkanıkların üzerine gitmeye ve yeniden yapılandırmaya odaklandığı görülmekte olup, bunların bankacılık sektörüne ilişkin önümüzdeki dönemde kısmi iyileşmelere katkı sağlaması beklenmektedir.

Fintech şirketleri olarak nitelenen İranlı şirketlerin de dünyadaki uygulamaları takip etmelerinin yanısıra oldukça yenilikçi çalışmalar yaptığı görülmekte olup, bahse konu çalışmaların takip edilmesinde yarar olacağı görülmektedir.

Rapordaki maruz hususlar çerçevesinde ülkemizdeki finansal kuruluşların ABD yaptırımlarının da etkisini de göz önünde bulundurarak İranlı finansal kuruluşlarla temaslarını oldukça dikkatli bir şekilde yapılandırmalarının uygun olacağı değerlendirilmektedir.